

Hagyomány és modernitás Pauler Ákos etikájában

Tanulmányomban megpróbálom vizsgálat alá venni Pauler Ákos etikai tanításait abból a szempontból, hogyan viszonyul bennük egymáshoz hagyomány és modernitás. E probléma természetesen összefüggésben van a pauleri bölcsélet értékelésének kérdésével is, azzal, hogy máig alapvetően tradicionális filozófiának, sőt, iskolafilozófiának szokás tekinteni Pauler teljesítményét. Ennek megfelelően halálának idei 75 éves évfordulójáról szakmánk nem emlékezett meg, e mulasztást is szeretném bizonyos mértékig pótolni. Szeretnék továbbá rámutatni, hogy Pauler tagadhatatlanul meglévő tradicionalizmusa nem jellemző az életmű egészére, hanem a *Bevezetés a filozófiába* 1920-as megjelenési éve tájékán erősödik meg nála ez a tendencia, amely a posztumusz *Metafizikában* csúcspontot ér el, ám egyáltalán nem sajátja a kevésbé ismert, jóllehet igen jelentős etikai munkájának, az 1907-ben megjelent *Az etikai megismerés természete* című műnek.

1.

Mindenekelőtt le kell szögeznünk, a hagyomány és modernitás szempontjainak értékelő szembeállítását messzemenően problematikus, különösen az etika területén. Olyan klasszikusnak számító kortárs gondolkodó, mint Bernard Williams *Shame and Necessity* című könyvében, s különösen annak második fejezetében annak a véleményének ad hangot, hogy a legmélyebb etikai nézeteink sokkal inkább a klasszikus görög gondolkodásnak, semmint a posztfelvilágosodás morálfilozófiájának köszönhetők.¹ Természetesen, ahogy a realizmushoz köthető Williams médiajelenléte a pragmatista Richard Rorty vagy Jacques Derrida népszerűségével nem vetekedhet – mindannyian az utóbbi pár évben hunytak el – hasonlóképpen a tradicionalizmushoz inkább köthető Pauler Ákos életműve is csak lassan fog az őt megillető helyre kerülni.

Bevezetésképpen szólnunk kell Pauler munkásságának periodizációjáról:

1. 1894-ig teisztikus, skolasztikus és schopenhaueri eszmék, amelyek a zsengek kategóriájába tartoznak. Pauler ekkor bírálja a kanti transzcendentálfilozófiát. Főbb jellemzői:

¹ Bernard Williams: *Shame and Necessity*. 1993. Hasonlóképpen a Williamstól egyébként meglehetősen távolálló Alasdair MacIntyre *Az erény nyomában* című könyve az arisztotelészi etika örökségének érvényességét mondja ki. (Ford. Bíróné Kaszás Éva. Budapest, Osiris Kiadó, 1999.)

- finitista okság fogalma előtérben
 - pozitista materializmus elvetése
 - a schopenhaueri kívülálló pozíciója
2. 1894–1904: pozitívizmus (pszichológiai és empiriokriticista tudományelméleti), majd a pozitívizmus-kriticizmus egyeztetése programja, melyen belül a kanti hagyomány (marburgi ismeretelmélet) dominánssá válik. Főbb jellemzői:
- szélsőséges szubjektívizmus (alany-tárgy mint egyazon valóság 2 oldala)
 - szélsőséges relativizmus (*homo mensura* elv)
 - biologista, kísérleti pszichológiai empirizmus
 - neokantiánus matematikafilozófia (Hermann Cohen)
3. 1905–1908: neokantiánus ismeret-értékelmélet és husserli objektivista-abszolutisztikus tendenciák megerősödése. Főbb jellemzői:
- abszolutista érvényességszempontra megjelenése
 - igazságelméleti relativizmus elvetése
 - intencionalitáselmélet
 - apriorizmus és empirista szempontok együtt
4. 1908–1911: tiszta logika metafizikaellenes, igazságelméleti objektivista-abszolutisztikus vonásokkal. Főbb jellemzői:
- ismeretelmélettől függetlenített tiszta logika dominanciája
 - logikai redukcionizmus
 - abszolutista apriorizmus
5. 1911–1921: logikai objektivista álláspont érvényesítése az összes diszciplínában. Főbb jellemzői:
- logikai alapelvek bővítései
 - tiszta logikából redukált ontológia, esztétika és etika
 - tárgyelmélet és tiszta logika elválasztása
6. 1922–1933: logicizmus érvényesítése a metafizikában, a logika ontologizálása és teizmusba fordítása, az életfilozófiai jelleg erősödése. Főbb jellemzői:
- logika szférája ontológiai szemszögből
 - a logikai abszolútum megszemélyesítése

Ha megvizsgáljuk a filozófiai diszciplínák súlyát az életműben, akkor azt tapasztaljuk, hogy viszonylag állandó a fundamentálfilozófiai vagy teoretikus filozófiai elem túlsúlya. Pauler ifjúkorában főként ismeretelméleti kérdésekkel foglalkozik, majd az ismeretelmélettől függetlenként kezelt tiszta logika problémái állnak érdeklődése homlokterében, végül teisztikus fordulata után az ontológiai problematika, illetve az ontológiai abszolútum kérdése izgatja mindenekelőtt. Ezek mögött fontosságát illetően második az etikai problematika, mely a 3. pont alatt szereplő időszakban, 1905–1908 között kerül határozottan előtérbe, majd pedig a húszas évek elején megjelenő életfilozófiai irányban nyer látens módon teret. Az előbbiként említett időszakban egy önálló és nagyon jelentős etikai munkával jelentkezett Pauler, a húszas évek életfilozófiai írásai és a rend-

szerezés szinte mániáig fokozódó igénye pedig egy platonisztikus jellegű keresztény etika körvonalazásáig juttatták.

Összességében négy stádium különböztethető meg Pauler etikai álláspontját illetően:

1. Pozitivizmus és kantianizmus egyesítésének programja a pozitivista irány dominanciájának jegyében a századforduló előtti és utáni néhány évben.

2. Neokantianizmus, materiális értéketika és fenomenológia összekapcsolása *Az etikai megismerés természete* című könyvben (1905–1907).

3. Etika a *Bevezetés a filozófiába* c. műben. Az etika szférája alárendelődik logikai és tárgyelméleti szempontoknak (1915–1919).

4. A nemlétező érvényességek, köztük az etikai értékek ontológiai értelemmel való felruházása. Fordulat a húszas évek elejétől a teológia irányába.

A négy stádium épp a modernizmus és tradicionalizmus oppozíció alapján kettőre osztható, amennyiben Pauler Ákos élete első felében, talán a tízes évek közepéig egy ízig-vérig modern gondolkodó, aki magáénak vallotta a társadalmi haladás és demokratizálódás Magyarországon aktuális polgári törekvéseit, később azonban, különösen a háború és a bolsevik diktatúra után konzervatív filozófusnak számít, aki a keresztény nemzeti irány egyik elméleti teoretikusa volt.

2.

Legmodernebb elképzeléseknek a századforduló előtti években a pozitivista és pszichologista tendenciák, ideológiai-politikai szempontból pedig a marxizmus számítottak. Meglehetősen egyértelműséggel nyilatkozik meg Pauler pozitívizmusa az etika területén „A szemléleti módszer az erkölcsi képzésben” című tanulmányában: „Senki, aki az élettani, lélektani és a psychopathia legelemibb tanaiban járatos, nem tagadhatja, hogy a moralitás vagyis az egyénben fölmerülő erkölcsi érzések, és az ezekből kikristályozódó habitus szorosán az idegdiszpozíciótól, vérbőségi viszonyoktól, szóval magától a szervezet élettani állapotától függnék. Hiszen erkölcsi cselekvésünk mindegyike egy-egy sajátos reakció bizonyos külső ingerekre, éppúgy mint érzeteink és mozgásaink, a különbség csupán az inger (motivum) és a reakció különböző bonyolultságában áll.”² A szemléleti módszer, azaz hús-vér emberi minták fölmutatása alkalmat ad Paulernek arra, hogy bírálja a korabeli magyarországi egyoldalú valláserkölcsei oktatást, s egyáltalán az etika kizárólagos forrását az isteneszmében megpillantó doktrínát. „A morál egészen viszonylagos, katexochén *emberi* vagyis biológiai jelenség, melyet a jelenségek köréből nem emelhetünk föl a transcendens világba, mert ezzel épp lényegét tagadtuk meg. Az ember erkölcsi ideálja csak az ember lehet, s bármint is forgassuk a morál fogalmát, az mindig viszonylagos marad. A kereszténység az ő nagy hatalmát is annak köszöni, hogy Jézus Krisztus személyében rendelkezett egy rendkívüli tökéletességű *ember* képével, ki szaturálva való-

² *Athenaeum* 1899. 55. o.

di erkölcsi, altruisztikus elemeket közöttünk élt a valóságban s csak későbbi mitoszok fátylán át látszik az ég messzeségében eltűnni.”³

Pauler ekkor a moralitást mint érzést tartja számon, a rá vonatkozó tudás az érzés szubjektív jellegénél fogva leírás, számvetés az átöröklés, idegrendszer, életfeltételek, társadalmi milió komponenseivel. Ugyanakkor, véleménye szerint „... annak meghatározása, hogy mi hozható ki az egyénből, csaknem a lehetlenséggel határos”⁴ amiatt, hogy az egyéni diszpozíciók maguk is változnak és nem eleve rögzítettek. Így azután Pauler pozitivisták etikája láthatóan el kell, hogy merüljön az empirikus vizsgálódásokban, a legkülönbözőbb tudományterületről kénytelen összeszedni az alakjukat ráadásul változtató építőkockákat, amelyeket össze kellene illeszteni. Nem más ez, mint a filozófia feloldódása a pszichológiában, a XIX. századtól keltezhető örökifjú eszme egyik variánsa a filozófia végéről, ami azonban máig nem következett be.

Pauler pozitivisták időszakában átfogó etikai tárgyú művet nem alkotott. A pozitívizmus empirisztikus, végső soron szkeptikus kicsengése és a matematika-filozófia Mill-féle szenzualista megközelítésének elméleti kudarcra a magyar filozófus későbbi években megváltozott belső szellemi habitusa számára elfogadhatatlannak bizonyult, így a neokantiánus, majd fenomenológiai apriorizmusban keresett valamilyen szilárdabb pontot. Az időszak legmodernebb irányának éppenséggel a hangsúlyozottan nem ontológiai újidealizmus számított, Pauler etikai munkája az újidealizmus nemzetközi szinten is jelentős darabja.

Az etikai megismerés természete általános ismeretelméleti és értékelméleti bevezetőjében foglaltak jelentősen különböznek a korábbi munkák mondandóitól. Mindenekelőtt a relativista pozíció feladása szembeűnő. Pauler számára egyrészt az intencionalitás-elmélet van hivatva biztosítani kijelentéstartalmaink objektivitását: „Mindennemű ítélet közös vonása, hogy valamit *jelent*, ami független magától az ítélel aktustól mint ilyentől. Az ítélet mint folyamat ugyanis valakinek az egyéni tudatában végbemenő pszichikai tünemény, melytől meg kell különböztetnünk az ítélet intencionális, logikai tartalmát. Ami valóban igaz, szép vagy jó, az megmarad annak, akárki mondja is ki, vagy ha nem is mondja ki senki.”⁵ Másodsor, Pauler itt a relativista pozíció önellentmondásosságáról beszél, már ami az individuális relativizmust illeti.⁶ A generikus relativizmus koncepciója, mely „... minden igazságot nem az empirikus egyénhez, hanem általában az emberi észhez vall relatívnek” igaz, de semmitmondó. Semmitmondó azért, mert „... abból, hogy ismerésünk az emberi ész mechanizmusa szerint formulázza meg az ismerés eredményeit, még korántsem következik, hogy az

³ Id. mű 60. o.

⁴ Id. mű 57. o.

⁵ *Az etikai megismerés természete*. Budapest, 1907, 6–7. o.

⁶ „Mert ha mást nem, legalább az egyetemes relativizmus tételét kell objektíve érvényesnek elismerünk, s ezzel már el van hagyva a szkeptikus alap.” Id. mű 28. o.

nem jelenthetne *együttal* valami abszolút igazat... Az egyetemes emberi ész is elérhet valami abszolút igazat, jóllehet bizonyos apriori mechanizmus szerint is működik, épp mert ez utóbbi csak az ismerésre mint folyamatra, de nem annak értelmére, érvényességére vonatkozik. Minden esetben tehát csak az igazság megformulálásának módja lehet relatív, de nem maga az igazság. Sőt, a mi eszünk természetéhez mért ítéletünkben is elérhetünk egy pontra, midőn az abszolút igazat sikerül kifejeznünk.”⁷ Pauler tehát itt már elfogadja az abszolút igazság megragadhatóságának téziséét. Korábban a logika és matematika területén az érvényesség alapja a posztulált változatlanlanság volt, tehát az ismeretelmélet keretében és minden megismerés relativitásának alapmeggyőződése keretében jelenhetett meg az igazság fogalma. Az *Ethikai megismerés természetében* már szó nincs a változhatatlanság posztulátumáról, van viszont az abszolút igazságról: „... az igazságot megismerjük, de nem teremtjük, s a róla való ismeretünk viszonylagos, de nem maga az igazság, mely függetlenül megáll sajátos érvényességében, akár elismerik az emberek, akár nem.”⁸ Pauler korábbi, pozitívizmussal magyarázható kizárólagos ismeretelméleti kiindulópontja helyébe az értékelmélet dominanciája lép. E változás Husserl *Logische Untersuchungen*je egyre erősebb hatásával, másodsorban a neokantianizmus és végül más korabeli – elsősorban német – filozófusok (Hermann Lotze, Sigwart) hatásával magyarázható.

Mik azok a területek, ahol számolhatunk az objektív és abszolút érvényességek és értékek fennállásával? Egyik a tiszta ész köre, amely Pauler szerint mentes minden ontológiai vonatkozástól. Az észelvek „... minden igazság formális princípiumait képezik”,⁹ ez a logikum szférája. A gyakorlati ész „... mint a cselekvés valódi, abszolút értékét meghatározó elvek összessége”¹⁰ az etika világa, az etikai értékítélet tárgya az akarat, végül a cselekedetek szemléleti tartalomra vonatkoztatva esztétikai értékeket mutatnak meg. A konstatáló ítéletek fölé helyezhető, s azokkal paralel értékítéletek a *Sollen* világát reprezentálják. „Minden értékítélet: a logikai úgy, mint az etikai és esztétikai, valamit kifejez, ami ’helyes’, vagyis aminek lennie kellene, aminek meg kellene valósulnia. A helyességhez, a ’kellő’-nek egyetemes fogalma pedig szükségképpen oszlik ama három alapértékre ... az igaz, a szép és a jó eszméire. Szükségképpen, mert megfelelnek szellemünk három alapfunkciónak: az igaz a gondolatnak, a szép a szemléletnek, a jó az akaratnak.”¹¹ Az antropológiailag megalapozott értékelmélet ennek megfelelően az értékelméleti pluralizmust képviseli; egyetlen abszolút értékből sem vezethető le a másik kettő. Vannak etikailag értékes cselekedetek,

⁷ Id. mű 29. o.

⁸ Id. mű 28–29. o.

⁹ Id. mű 12. o.

¹⁰ Id. mű 25. o.

¹¹ Id. mű 10–11. o.

melyek nem fejeznek ki logikai igazságot. Ugyanakkor az összes cselekvés abszolút értékességét meghatározó etikai elvek aprioriak és érvényesülnek a tudományban is mint cselekvésben. „Minden logikai gondolkodás tehát magában foglalja azon norma elismerését, hogy igazságszeretőnek, őszintének, becsületesnek *kell* lennünk. *Ez pedig etikai norma, nem pedig logikai szabály, mert nem gondolkozásunk belső érvényességére, hanem a gondolkozásra mint akarati funkcióra, mint cselekedetre vonatkozik.*”¹²

Az alapelvek, illetve végső előfeltevések keresése, az alapelveket tagadó relativista vagy szkeptikus érvelés bizonyítottan vélt önellentmondó volta olyan eszmék, amelyek később is nagy szerepet játszanak Pauler filozófiájában. Etikai művében e gondolatok a tagadhatatlanság, illetve logikai kényszer, „a tudatéletben való nélkülözhetetlenség”¹³ koncepciójában, tehát végeredményben még antropológiai mozzanatban gyökereznek.

Az etikai érték abszolút volta Pauler szerint nem jelenti azt, hogy önmagában erre épülhetne az etika. A „jó” analizálhatatlan fogalma nem nyújt tartalmi mozzanatokat, így az intuitív megismerés és az empiria szolgál forrásul a tényleges erkölcsi értékek felmutatásához. Ezen a ponton, az erkölcsi intuíció kapcsán megjegyzendő, hogy a Pauler által nem ismert kortárs mű, az 1903-ban megjelent Moore *Principia Ethica* ugyanennek a gondolatnak az elmélyítésével forradalmasította a modern etikát, jóllehet, már Sidwick, akit Pauler ismert, – legalábbis a *Bevezetés a filozófiába* című művében megnevezi¹⁴ – nagyon hasonló elgondolásokkal bírálta az etikai naturalizmust. Alasdair Macintyre szinte a plagizálás vádját súroló megjegyzéseket tesz Moore-ra, szerinte „Moore természetesen Sidwick végkövetkeztetéseiből kölcsönzött azonnal, anélkül hogy ezt elismerte volna.”¹⁵ Természetesen más egyéb megfogalmazásai is léteznek annak, hogy az erkölcs szférája sui generis önálló szféra, amelynek megközelítése erkölcsi intuíciót feltételez. Pauler módszere is modern, nevezetesen egy fenomenológiai megközelítést alkalmaz annak tolvajnyelvét kerülve. Mint mondja: a tapasztalati alapvetés „... abban áll, hogy a saját egyéni modern meggyőződésünket tesszük elemzés tárgyává, amely vizsgálat hivatva van sine ira et studio a jelenleg erkölcsileg megbecsült cselekvési módokat megjelölni.”¹⁶ Az etikai kutatás módszerének egyik típusa tehát egyfajta leírása az erkölcsileg eszményi embernek. Ez az eljárás pozitív eredményeket mutat fel, s ezzel a materiális értéketika irányába tesz lépéseket. Vonalvezetésében Max Scheler művét, *A formalizmus az etikában és a materiális értéketika* című munkáját előlegzi. Mármost milyen pozitív erkölcsi habitusokat tart alapvetőeknek Pauler? Az első a

¹² Id. mű 38. o.

¹³ Id. mű 38. o.

¹⁴ 92. §.

¹⁵ Macintyre: Id. mű 96.

¹⁶ Id. mű 45. o.

szereket, illetve jóság, az a készség, amely révén „hajlandók vagyunk másokon segíteni, esetleg a magunk érdekeinek feláldozása árán is.”¹⁷ E szeretet tiszta altruizmus, nem szexuális vonzódás, nem is a társas lény mivoltból adódó sajátosság, hiszen eszményeket is szerethetünk. A második habitus az erély, ami az erős jellemet jelenti, önuralmat, következetességet, bátorságot. A harmadik a tisztelet, amely az erélyből származtatható őszinteség mellett a méltányosságot, igazságosságot és önérzetet is magában foglalja. A különböző, ezeken kívül becsült habitusok visszavezethetők e három etikai alapértékre, magukat az alapértékeket pedig – meglehetősen rudimentális formában, de – az akarati tudatfunkcióknak felelteti meg Pauler; „... a szeretet megfelel a tudat receptivitásának, az erély a tudat önállóságának, a tisztelet pedig a két alapfunkció harmonikus kiegyenlítésének.”¹⁸ Ha itt megállna az etikai vizsgálódás, az nem lenne több Pauler szerint pszichologizmusnál és ontologizmusnál, mert így csak a nevezett habitusok tényleges létrejöttét magyarázhatjuk. A bevezető értékelméleti eszmefuttatások eredményeit az attól merőben különböző leírás az erényeket tudatfunkcióknak megfelelő fejezet tanulságaival össze kell kapcsolni. Ezen összekapcsolás abban áll, hogy kiderítsük, „... hogy az empirikus ontológiai szükségességen kívül valóban megérdemli-e a szeretet, az erő és a tisztelet, hogy mindenekelőtt becsülvén őket, cselekvésünk legfőbb eszményeivé és normáinak alapjává tegyük?”¹⁹ E normatív értékelés előtt Pauler tovább folytatja empirikus vizsgálódásait azon hipotézis alapján, hogy „... éppoly párhuzamosság állhat fenn cselekedeteink relatív (bio-pszichikai) és abszolút értéke között, aminő paralelizmus mutatható ki tényleges gondolkodásunk és a logikai igazság között.”²⁰ E hipotézishez alapul veszi a korábban már kimutatni vélt szoros kapcsolatot a tudatfunkciók, illetve erények között, továbbá az evolúció hipotézisét. Ezen – talán túlságosan is optimista – elképzelés szerint a valóban kifejlett ember egyúttal erkölcsileg is kifejlett ember lesz. Pauler elemzései e téren sem nélkülözik a valószínűséget, mindazonáltal amiatt, hogy kérdése megválaszolásához átfoghatatlan empirikus adathalmazt kellene feldolgoznia, ingatag alapokra kényszerül építkezni.

A korábban beígért értékelméleti vizsgálódás eredménye meglehetősen sovány abban az értelemben, hogy a jó eszméjén kívül konkrét etikai értékek levezetése nem sikerül. Pauler szerint ebben nincs is semmi meglepő; „Tudjuk, hogy hozzánk viszonyítva ismereteink empirikus tartalommal kezdődnek, etikai téren az egyéni erkölcsi jellegű spontán értékeléseinkre való reflexió által. Ez

¹⁷ Id. mű 64. o.

¹⁸ Id. mű 82. o.

¹⁹ Id. mű 85. o.

²⁰ Id. mű 87. o.

pedig azt jelenti, hogy minden tapasztalattól függetlenül semmiféle konkrét értéket sem ismerhetünk meg... az etikai érték apriori fogalma csak formális lehet.”²¹

Pauler műve egy egész erkölcsfilozófiai rendszer dióhéjban. Figyelemre méltó módszertani megalapozottsággal újszerűen tárgyalja a témát. A fő elméleti nehézséget az okozza, hogy az elvont értékelméleti és a biológiai, történeti és szociológiai meghatározottságokat is tárgyaló empirikus jellegű elemzések egymással ellentétes irányú vonalai nem „találkoznak pontosan össze,” illetve kissé erőltetett az alapértékek antropológiai fundálása. Mégis, Paulernek a műben megfogalmazott ideálja teljes mértékben összhangban van az újidealizmus törekvéseivel. Ezen ideál az etikai intuicionizmusban, a három alapérték, az igaz, a jó és a szép eszményei megvalósításában gyökerezik. A legfőbb jó filozófusunk szerint az igazi erkölcsiség, amely nem azonos sem az intellektualizmus, sem a hedonizmus, utilitarianizmus, eudaimonizmus *telosz*-fogalmával, hiszen ezek mindegyike szembekerülhet az abszolút etikai értékekkel. Az igazi erkölcsiségből fakadó eszmények a következők: a szeretetnek a humanizmus, az erőnek a kultúra, a tiszteletnek a becsület és a jog felel meg. A normák a következők: 1. Szeretnünk kell mindazt, ami valóban szeretetre méltó. 2. Minden erőnkkel törekednünk kell az abszolút értékek megvalósításán. 3. Tisztelnünk kell az embert úgy önmagában, mint másokban, nemcsak személyében, hanem igazságos igényeiben is.²² A humanizmus normája nem mások boldogságát, hanem a legfőbb jót, az erkölcsiséget valósítja meg, a humanizmus az embert nem önmagában, hanem az abszolút érték szolgálatában álló tulajdonságaiért szereti. A pauleri humanizmus szigorú humanizmus, mentes az eudaimonista alapon másikat segítő szeretettől, nem is alázatos altruizmus, hanem hangsúlyozottan a keresztény alázat ideáljával szemben az önérzetes tetterős ember humanizmusa, amely az erkölcsben és nem az intellektuális tudásban vagy a boldogságban látja a legfőbb jót, ugyanakkor semmi kivétlnivalót nem talál abban, ha élvezetet okoz számunkra az etikai értékek megvalósítása. Kultúrtevékenység a hivatásszerűen végzett munka s különösen a nevelés, oktatás. A pozitivizmus optimizmusát osztja Pauler akkor, amikor úgy véli, hogy a – számos válságjelenséget is mutató – korabeli kultúra fejlődésének nincs gátja. A munkáról vallott felfogása a kor modern polgári eszményein nyugszik, hasonlóképpen demokratizmusa, s annak hangsúlyozása, hogy az erkölcs eredendően független a vallástól. Nem mentes a radikális pátosztól a konzervativizmust elutasító nyilatkozata, ami a későbbi Pauler egyéniségével épp ellentétes karaktervonásokat mutat meg.

Természetesen lehet olyasmit mondani, hogy Paulernek nincs érdemi köze az igazi modern dolgokhoz, a marxizmushoz, a freudizmushoz, az orosz regényirodalomhoz és az avantgard művészetéhez, vagy éppen Nietzsche-hez. Mindezek az

²¹ Id. mű 131–132. o. Az etikus cselekvés egységes alapelve is csak formális lehet, ami nem fejezhet ki többet a következőnél: „cselekedj az erkölcs kívánalmai szerint”. 170. o.

²² Id. mű 169. o.

irányzatok valóban távol álltak tőle. Hogy vétek-e ez avagy talán éppenséggel erény, eldöntheti az olvasó. Összefoglalásul tehát megállapítható, hogy Pauler kora legmodernebb filozófiai irányzataihoz kapcsolódik etikájában, melynek főbb hagyományai a husserli filozófia, az újkantiánus értékelmélet, részben a pozitivisták örökség és más, iskolákhoz kevésbé kapcsolható – főleg német filozófusok (Wilhelm Wundt, Christoph von Sigwart, Harald Höffding, Theodor Lipps) – tanítása. Pauler törekvése arra irányult, hogy a „kritikai bölcsélet” keretében a kanti etika formalizmusát meghaladja, egy materiális értéketikát hozzon létre, amely ugyanakkor fenntartja az abszolút érték fogalmát. Intuicionista felfogásából adódóan az erkölcs szféráját két oldalról, a gyakorlati ész apriori princípiumai és az empirikus adottságok felől közelíti meg. Az említett hagyományok alapján önálló rendszert teremt Pauler, amelynek részleteit nem mindig sikerül kidolgozott formában prezentálni a téma szerteágazó volta miatt, képest viszonylag rövid, 235 oldalas terjedelemben.

3.

Úgy vélem, a keresztény etikai életfilozófiai irány, sőt, talán még neotomisztikusnak is nevezhető trend Pauler bölcséletében a posztumusz megjelent *Metafizikában* nyer teoretikus megalapozást. Bár számos modern és újszerű kezdeményezés jelenik meg filozófiájában, összességében konzervatív, neokonzervatív eszmevilágról van itt szó, amely a modern, alapvetően válságidőszaknak tekintett kor megreformálásában bízik, mégpedig mindenekelőtt a görögség és a kereszténység eszményei alapján.²³ Ennek megfelelően Paulernél a húszas-harmincas években az antik és középkori szerzőkre történő hivatkozások túlsúlyban vannak.

A *Metafizika* egyik, etikát is érintő újdonsága a szerző korábbi elgondolásaihoz képest az „önérték”, „lényeg” és „idea” fogalmainak összekapcsolása. Pauler platonizmusának egyik jellemző példáját mutatja a „lényegről” (*essentia*) szóló tanításának alakváltozása. Eredetileg lételméleti fogalomként az individuális szubsztancia monadikus felfogása szerint egy szubsztancia egyedi aktivitáscentruma, mely örök létező. Az arisztotelianus-leibnizi felfogást most kiegészíti a lényeg megismerési lehetőségét tagadó tézis és az ideális tárgyak számára vindikált lényegiség: így a lényeg, mint az ideális világ eleme válik örökké, függetlenül a valóság szférájától, az individuális szubsztancia azonban már nem marad meg örök létezőnek; az Abszolútum teremtményévé minősül át. A „lényeg” így kettős formában lép elénk a kései Paulernél; egyrészt idea, másrészt individuális szubsztancia, lélek. Immár az „önérték” fogalmát is egy esszencialista keretben fogalmazza meg: „Ha valaminek az értéke *önmagában* van, azaz lényegétől elválaszthatatlan, akkor ezt az értéket nem veszítheti el, valamint *lényegét* sem veszítheti el. Még akkor sem, ha *léte* meg is szűnik. *Az önérték ugyanis nem a*

²³ Erről részletesebben a *Magyar filozófusok politikai útkeresése Trianon előtt és után* című munkámban írtam (Budapest, Kairosz Kiadó, 2004).

*léthez (esse), de a lényeghez (essentia) tartozik.*²⁴ Az erkölcsi magatartásunkhoz, mint folytonosan egy önérték skáláján értékeket mérő aktivitásunkhoz így egy sajátos esszencializmus társul. Ez – a korábban szerepet nem játszó mozzanat – is hozzájárul ahhoz, hogy az önértéket az ideális lét azon szférájában helyezi el filozófusunk, ahol az ideák vannak: „... az értékek mint esszenciák az örök igazságok, *tehát az örök idearendszernek, vagyis Isten örök gondolatainak* a mozzanatai (l. fentebb 44a. §).²⁵

A második eltérés Paulernek a tízes évek második felében kiformalódó érték-elméleti tanításához képest természetesen az Abszolútum tana. Az abszolút önértékek értéktani szempontból autonómok, azaz abszolútak, mindazonáltal a korrelativitás elvének nem értéktani, hanem abszolút vonatkozásában előfeltételük lehet az Abszolútum. Ez egyben lételméleti aspektust jelent; az „eszmény” mint megvalósítandó ideál „... viszonyba lép a való világgal, mint annak eszménye.”²⁶ Korábban Pauler az „eszményt” pszichológiai mozzanatként kezelte az érték felismert, de annak létstátuszától radikálisan különböző változataként, most viszont az Abszolútumra vezet vissza a kapcsolatot: a megvalósítandó ideál „... még nincs benne az értéklényegben: ezt az Abszolútum teremőaktusa a valóssággal szemben teszi lehetővé.”²⁷

A harmadik – még mindig az általános értékelmélettel kapcsolatos – újítása Paulernek a módszer kérdésével függ össze. *Az etikai megismerés természete* az erkölcsi értékek terén elimináló metódust alkalmaz, azaz kimutatja, mik nem lehetnek értékek, s ezután a rostán fennmaradó értéket fogadja el. A *Bevezetés* egy nem túlságosan artikulált reduktív eljárást javasol, a *Metafizika* pedig az axiomatikus módszert választja. Az axiomatikus metódus itt a reduktív eljárást és a deduktív igazolást jelenti: Első lépésben reduktíve kell kinyomozni az őserkéteket. Második lépésben ki kell mutatni ezen őserkétekek egymástól való függetlenségét. Harmadszor az értékrendszer ellentmondás nélküliségét, negyedszer teljességét kell bizonyítani.²⁸ Ezt a szimbolikus logika és matematika terén David Hilbert inspirálta illuzórikus programot természetesen nem tudja kivitelezni. Ez már azért sem sikerülhet, mert Pauler szerint az érték definiálhatatlan, s az a két mozzanatot felmutató limitatív definíció, miszerint „*az érték az az ideális, azaz egzisztenciafölötti ... és bipoláris jellegű tartalom, amelyben való részese-dés teszi a tárgyat előbbrevalóvá*”²⁹, nem tesz eleget az axiomatikus módszer kívánalmainak. Pauler itt is abban az illúzióban él, mintha az, ami nem sikerült a

²⁴ *Metafizika*. Sajtó alá rendezte Dékány István. Budapest, 1938, 76. §.

²⁵ Id. mű 79. §.

²⁶ Id. mű 79. §.

²⁷ Id. mű 79. §.

²⁸ Id. mű 83. §.

²⁹ Id. mű 84. §. A „bipolaritás” olyan dualisztikus szerkezetet jelent, ahol a jó a rosszal, az igaz a hamissal, a szép a rúttal áll szemben.

matematikában, egy kevésbé egzakt tárgykörben lehetséges lenne. Véleménye szerint tartalmi értelemben a három alapérték levezetése az érték főttebbi, alapjában véve definiálhatatlan, limitatív értelemben pedig két aspektussal terhelt fogalmából bevallottan sem lehetséges. Filozófusunk formális, strukturális levezetése csupán analógiát jelent a szép és az azonosság elve, a jó és az összefüggés elve és az igaz és osztályozás elve között.

Az általános értékelmélet után az etika problémaköréhez, a specifikus erkölcsi terepére érve azt konstatálhatjuk, hogy Paulernél ezen a területen jutnak szóhoz hangsúlyosabban életfilozófiai eredetű vallási motívumai, melyeknek mind konkrét etikai, mind lételméleti vonatkozásai is lesznek. A sajátos erkölcsi motívum összetevői Paulernél az értékfelismerés és az az etikai intellektualizmust meghaladó „kell”, ami kategorikus imperatívusként az érték megvalósítását parancsolja számomra. A morális cselekvés ezen az úton lép érintkezésbe az örök értékvilággal, s életünket mintegy eternalizálja: „Az etikus cselekvés által tehát az örök élet – azáltal, hogy az etikai értékrend azt kívánja tőlünk, hogy annak megvalósításán munkálkodjunk – *voltaképpen a mi röpke egyéni életünket az örökkévalóság síkjára emeli.*”³⁰ Az etikai magatartás így áttételesen az „Abszolútum szolgálatát” jelenti. A „szabad szolgálat”, „szeretet” első látásra sérti az etikai autonómiát. Pauler vitatja mindkét kanti belátást, jóllehet etikai álláspontját igen erősen meghatározza egy platonizált Kant-interpretáció. Voltaképpen egy egyre erősebben platonizált, krisztianizált kanti felfogás és hasonlóképpen a vallásfilozófiai irányban elmozduló fenomenológia közös gondolatvilága áll Pauler etikafelfogásának fókuszában.

Az „Abszolútum szolgálat” fordulat, mely voltaképpen a *Bevezetésben* felbukkanó „igazság kultusza” eszméje helyébe lép, azt a célt jelenti, melyet az erények segítségével el kell érni. Maguk a pszichológiai adottságok figyelembe vételével is megállapított erények (szeretet, a megvalósításra törekvő igyekezet, tisztelet) ugyanazok, amelyeket Pauler már *Az etikai megismerés természete* című művében megállapított, jóllehet tartalmukban ezek messzemenően spirituálisabb jellegű erényekké váltak a harmincas évekig tartó időszak alatt. A három erényt Pauler egy, a lélek tisztán tartását célzó negyedik, eszközi értékkel bíró erénnyel egészíti ki.³¹ Szerinte ezen erények révén szolgáljuk az Abszolútumot. E szolgálat egyszerre platonisztikus és keresztyén jellegét fejezi ki a *homoiószisz tó théó*, (az istenhez való hasonlósá válás) programja. A platóni *Theaitétosz* (176) bővebb kifejtést ott nem nyerő *telosz*-fogalma az újplatonizmusban az Ész (*nusz*) követését, a platonizáló görög patrisztikus teológiában Krisztus követését jelenti.³² A több helyütt is felmerülő eszme³³ keresztyén vallásfilozófiai aspektu-

³⁰ Id. mű 80. §.

³¹ *Metafizika* 89. §.

³² Plótinosz *Enneaszok* című értekezésgyűjteményében az I. 2., *Az erényekről* szóló traktátus a normál társas érintkezésen alapuló – Platónnál előtérben álló, és később kardinális erényeknek tekintett –

sa explicit Paulernél: „Ám nem önellentmondás-e, hogy a *relatív* ember hivatva van az *abszolút* Istent utánozni? ... a relativum *nem* utánozhatja az Abszolútumot. Csak *egy* esetben lehet ez: ha valamely, elménk által fel nem fogható misztérium folytán Isten *emberré* lesz. Ez történt a keresztény hit szerint Jézus földrejövetelével. Lehetetlen, hogy ezt *megértsük*, hiszen ez az Abszolútum lényegének átértését jelentené, vagyis az Isten emberré-levése *észfölötti igazság*.”³⁴

Ez a beszédmód már érvényteleníti azt a korábban Pauler által mindig hangsúlyozott elvet, hogy a filozófiai állítás a logikai alapelveknek engedelmességgel önmaga logikai értelemben vett abszolút igazságát is állítja az állított tartalomtól.³⁵ Itt már a logikai alapelveknek csak annyi szerepe marad, hogy nem adja fel őket filozófusunk, azon indokkal, hogy az Abszolútum inkarnáció folytán relativummá válása azért nem sérti az azonosság elvét, mert az Abszolútum megismerhetetlen.

Az inkarnáció tehát posztulátum. Pauler utolsó újítása korábbi etikai álláspontjaihoz képest épp a kanti posztulátumok elfogadása; a szabad akaraté, az Isten létezéséé – akinek gondviselő jellege Paulernél az inkarnációban csúcspontként ki – és a lélek halhatatlanságáé.

E posztulátumok közül Pauler a lélek halhatatlanságát metafizikailag is bizonyíthatónak véli. Ez az – igen vázlatos – argumentum Platón *Phaidónjának* a lélek egyszerűségén alapuló érveivel rokon. Az összetett szubsztancia monadikus értelemben vett öntevékenységcentrumát, az Ént azonosítja Pauler a lélekkel, amely egyben az összetett szubsztancia egységesítő elve. A halál az összetett szubsztanciára vonatkozik csak, a lélek egyszerűen visszavonul. A keresztény

bátorság, mértékletesség, igazságosság, belátás ideális rend értelmében vett paradigmáit tekinti a legfőbb, impassibilitást és az észhez való hasonlónak válást eredményező erényének. A tudományos keresztény teológia kialakítói, Alexandriai Kelemen, Órigenész a platóni *homoiószisz* *theó* gondolatát olyannyira magukénak érezték, hogy szerintük Platón ezt a zsidó tradícióból vette. („A legfőbb jót tehát, amelyre az összes értelmes természet törekszik, s amit mindenek céljának is mondanak, a következőképp határozta meg számos filozófus: 'a legfőbb jó abban áll, hogy a lehetőségnek megfelelően hasonlónak váljunk Istenhez'. Úgy vélem azonban, ezt nem annyira maguktól találták fel, hanem inkább az isteni Írásokból vették.” Órigenész: *A princípiumokról* III. 6. 1.) Paulernél a platóni kardinális erények lényeges funkciót nyerne, sőt, a platóni *Allam* hasonlatosságára filozófusunk még a hivatások hierarchiáját is megállapítja. Szinte természetesen, hogy e hierarchia csúcspontján a legközvetlenebbül az Abszolútumot, az Istent szolgáló pap és teológus áll, melyhez kapcsolódik a filozófus tevékenysége. 2. csoport: tudós, nevelő, művész, 3. csoport: jogász, államférfi, 4. orvos, 5. katona, 6. technikus, 7. földműves, 8. iparos, 9. kereskedő és bankár. (*Metafizika* 88. §.)

³³ *Metafizika* 93. §., *Bevezetés*, harmadik kiadás 107a. §.

³⁴ 93. §. d) pont.

³⁵ Az igazság fölötti vagy igazság melletti – végeredményben irracionális – „észfölötti igazság” a Pauler által korlátok nélkül alkalmazott korrelativitás elvéből következik: Isten jósága abszolút, tehát gondviselő tevékenysége is az, ami Isten megtestesülését, azaz relativummá válását, illetve relativummá történő megkettőződését eredményezi. Így elérkezünk az isteni személyek és az Istenember Fiú teológiájához.

tanításnak megfelelően Pauler még annak a lehetőségét is nyitva hagyja, hogy a lélek új orgánumokat fejleszt ki. Arról is szól, hogy Isten „... a lelket halhatatlanná teremti.”³⁶

Az akaratszabadság mellett szóló érv sem erősebb. Filozófusunk korábban nem is tekintette az etikába tartozó problémának, sőt, egyáltalán nem tekintette problémának az akaratszabadság kérdését. Itt sem abszolút értelemben vett szabadságról beszél, hanem az érzület területén történő alapvető, teljes átalakulást érti szabadságon; példája erre épp a konverzió, a megtérés, oly élmény tehát, amely – úgy vélem – rokon az *egerszisz* (ráébredés) fogalmával: „De a tények azt mutatják, hogy *érezület* terén igenis van teljes átalakulás: e jelenséget *konverzió*nak nevezzük, s különösen a szentek élete számtalan példáját nyújtja ennek.”³⁷

Az etikai posztulátumok mutatják a legegységelműbben, hogy Paulernek az élet- és vallásfilozófiai szempontot csak a filozófia tudományos igényének fölládozása révén sikerült érvényesítenie, jóllehet ő ezt kétségkívül nem látta be. Ennek következménye az etika sajátos feloldódása a vallásban.

³⁶ *Metafizika* 94. §. Az utóbbi gondolat lehetővé teszi a feltámadás racionális teológiai magyarázatát.

³⁷ *Metafizika* 93. §. c) pont. Az *egerszisz*, ráébredés a neoplatonista misztika, sőt a hermetikus és egyéb gnózis spekulációk egyik vezéreszméje: önmagunk eredetének felismerése.